

tě všichni tito dobří přímluvčí „moderních idejí“ s oblibou nazývají. Byli jsme v mnoha krajích ducha domovem, alespoň jako hosté; vždy znovu jsme unikali příjemně zatuchlým koutkům, do nichž nás už už zabraly naše prvorní lásky a nenávisti, mládí, původ, náhodná setkání s lidmi a knihami, nebo dokonce únava z putování; plni zloby vůči lákadlům závislosti, jež leží skryta ve cti nebo penězích nebo úřadech nebo nadšení smyslu; vděční dokonce za nouzi a nemoc plnou zvrátů, protože nás vždy znovu vyvázala z nějakého pravidla a jeho „předsudku“, vděční bohu, dāblu, ovcí a červu v nás, zvědaví až k nečestí; badatelé až ke krutosti, s prsty nerozpakujícími se nad neuchopitelným, se zuby a žaludy pro to nejnestravitelnější, přípravami ke každému řemeslu, jež vyžaduje bystrost a ostré smysly, ochotni ke každé smělosti, díky přemíře „svobodné vůle“, s viditelnými i tajnými důšemi, jimž někdo snadno nevidí do posledních úmyslů, s viditelnými i tajnými důvody, jejichž konce by žádá noha nedošla, skrytí pod pláští světa, dobyvatelé, třeba se podobáme dědicům a rozhazovačům, pořádatelé a sběrači od rána do večera, lakomci svého bohatství a svých nacpaných šuplíků, hospodární v učení a zapomínání, vynalézaví ve schématech, občas hrdí na tabulky kategorií, občas pedanti, občas noční sovy práce i za jasného dne; ano, je-li třeba, dokonce strážáci – a dnes toho třeba je; jelikož jsme totiž rozenými zapřísáhlými žárlivými přáteli *samoty*, své vlastní nejněhlubší nejpůhnočnější nejpolednější samoty: – takovým druhem lidí jsme, my svobodní duchové! a možná jste i ty některým z toho, vy přicházející? vy *noví* filosofové? –

HLAVA TŘETÍ: NÁBOŽENSKÁ POVAHA

45

Lidská duše a její meze, dosud vůbec dosažený rozsah niterných zkušenosí člověka, výšky, hloubky a dálky těchto zkušenosí; celá *dosavadní* historie duše a její ještě nevyčerpané možnosti; to je revír předurčený pro rozeného psychologa a přítele „velkých honů“. Ale kolikrát si musí zoufale říci: „Jedinec, ach, pouhý jednotlivci! a tak ohromný les a prales!“ A zatouží po několika stovkách loveckých pomocníků a bystrých učencích psů stopařů, jež by mohli hnát historii lidské duše, aby tam naháněli *jeho* divokou. Marně: vždy znovu zakouší, důkladně a trpce, jak špatně se právě pro věci, které přitahují jeho zvědavost, shánějí psi a pomocníci. Obtíž spojená s posiláním učenců do nových a nebezpečných lovišť, kde záleží na odvaze, důvtipu, jemnosti v každém smyslu, tkví v tom, že právě tam, kde počíná „velký hon“, ale také velké nebezpečí, nejsou již použitelní: – právě tam ztrácí své stopařské oko a svůj stopařský nos. Aby se například dalo uhadnout a zjistit, jakou historií prošel dosud problém *věštění a svědomí* v duši hominés religiósi, k tomu asi by musel být člověk sám tak hluboký, tak zraněný, tak nesmírný, jako bylo intelektuální svědomí Pascalovo: – a pak by stále ještě bylo zapotřebí oněch rozklenutých nebes jasně, zlobně duchovnosti, která by byla s to z výše přehlédnout, uspořádat, věsnat do formulí tuto znebt hrozivých a bolestivých zážitků. – Ale kdo by mi vykonal takovou službu! Ale kdo by měl čas na takové služebníky čekat! – zjevně se rodí příliš vzácně, jsou za všech dob tak nepravděpodobní! Nakonec musí člověk udělat vše *sám*, chce-li se něco dovědět: to znamená, že toho má *mnoho* na práci! – Leč zvědavost mého druhu zůstane zřejmě tou nejpříjemnější ze

všech neřestí – pardon! chtěl jsem říci: láska k pravdě dochází odměny na nebesích a už na Zemi. –

46

Víra, jak ji vyžaduje a nezřídka jí též dosahuje první křesťanství, vprostřed skeptického a jižansky svobodomyšlného světa, který měl za sebou a v sobě po celá staletí trávící svár mezi filosofickými školami, navíc výchovu k toleranci, kterou poskytovalo imperium Romanum – tato víra *není* onou věrnou a s medvědí silou zatatou poddanskou vírou, s níž na svém bohu a křesťanství lpěli takový Luther nebo Cromwell nebo nějaký jiný severský barbar ducha; mnohem spíše už vírou Pascalovou, která se strašlivým způsobem podobá trvale prováděné sebevraždě rozumu – houževnatého, tuhého, zavrtávajícího se rozumu, jejíž nelze usmrtit jediním rázem a jednou ranou. Křesťanská víra je od samého počátku obětováním, obětováním veškeré svobody, veškeré hrdosti, veškeré sebejistoty ducha; zároveň zotročením a sebevýměchem, sebeznevořením. V této víře, vyžadované od křehkého, mnohovrstevného a velmi zhyčkaného svědomí, je krutost a náboženský fénicismus: jejím předpokladem je, že podrobení ducha nepopsatelně *bolí*, že se celá minulost a habitua litra tohoto ducha brání proti absurdissimu, kterým se mu jeví „víra“. Moderní lidé, se svou otupělostí vůči vši křesťanské nomenklatuře, už nepocitují onu strašnou superlativitu, kterou pro antický vkus znamenal paradox výrazu „bůh na kříži“. Dopusud ještě nikdy a nikde se nevyškrtla taková smélost obratu, něco stejně příšerného, pochybujícího a pochybného, jako je tento výraz: sliboval přehodnocení všech antických hodnot. – Je to Orient, *blabohký* Orient, je to orientální otrok, který se tímto způsobem pomstil Římu a jeho vznešené a frivolní toleranci, římskému „katolicevi“ víry: a byla to vždy nikoli víra, nýbrž nezávislost na víře, ona napůl stoická a usměvavá bezstarostnost vůči vážnosti víry, jež pobuřovala otroky na jejich pánech a proti

jejich pánům. „Osvícenost“ pobuřuje: otrok totiž vyžaduje bezpodmínečnost, rozumí jen tyranskému, i v morálce, mljuje, jako nenávidí, bez odstínu, až do hloubi, až k bolesti, až k chorobě – jeho rozsáhlé *skryté* utrpení se bouří proti vznešenému vkusu, který jako by *popíral* utrpení. Skepse vůči utrpení, v podstatě jen postoj aristokratické morálky, má také nemalý podíl na vzniku posledního velkého povstání otroků, které zahájila Francouzská revoluce.

47

Kde se jen dosud na světě vyskytla religiózní neuroza, všude ji najdeme spjatou se třemi nebezpečnými dietními předpisy: samotou, půstem a pohlavní zdrženlivostí – avšak nelze tu s jistotou rozhodnout, co je příčinou, co následkem, a *jestli* zde vůbec existuje vzťah příčiny a následku. K poslední pochybnosti opravňuje skutečnost, že právě k jejím nejpravděpodobnějším symptomům, u národu divokých i krotkých, patří i zcela nenadálá a přejíatá zhyřalost, která se posléze, právě tak náhle, obrací v křeč pokání a popírání světa a vůle: možná by se obojí dalo vyloužit jako maskovaná epilepsie? Ale nikde by se člověk neměl více vysříhat výkladů: kolem žádného typu dosud nevybujela taková houšť nemsylá a pověr, žádný dosud nezajímal lidí, ani filosofof, více – bylo by na čase právě zde poněkud zchladnout, učt se opatrnosti, lépe ještě: dvat se jinam, *jté jinam*. – Ještě v pozadí naposled vystoupivší filosofofe, totiž Schopenhauerovy, stojí, takřka jako problém o sobě, tento hrozivý otazník náboženské krize a náboženského probuzení. Jak je *možné* popření vůle? Jak je možný světec? – To byla zřejmě vskutku otázka, již se Schopenhauer stal filoso-fem a svou filosofofi zahájil. A tak bylo vskutku ryze schopenhauerovskou konsekvencí, že jeho nepřesvědčenější stoupenec (možná i poslední, pokud jde o Německo), totiž Richard Wagner, dovedl své vlastní životní dílo na konec právě sem a předvedl ještě naposled onen strašlivý a věčný typus jako Kundry na jevišti,

type věcu* – v tělesné přítomnosti; ve stejnou dobu, kdy měli psychiatrii téměř ve všech evropských zemích příležitost studovat tento typus zblízka, všude, kde náboženská neuroza – nebo, jak já tomu říkám, „náboženská povaha“ – prodělávala v podobě „Armády spásy“ svůj poslední epidemický záchvat a vzmach. – Práve-li se však, co bylo vlastně na celém fenoménu světe pro lidi všech druhů a časů, včetně filozofů, tak mimořádně zajímavé, pak je to bezpochyby na něm uplývající zdání zázraku, totiž bezprostředního sledu protikladů morálně protikladně hodnocených stavů dušec: lidé se domnívali, že se mohou takřka hmatatelně dotknout toho, jak se „špatný člověk“ náhle mění ve „světce“, v člověka dobého. Dosavadní psychologie na tomto místě troskotala: nedělo se to snad především proto, že se podrobila vládě morálky, že sama věřila v morální hodnotové protiklady a tyto protiklady do textu a faktů vsouvala, věřala a svým výkladem okládala? – Jakže? „Zázrak“ jako pouhá chyba v interpretaci? Nedostatek filologie?

48

Zdá se, že k latinským rasám patří jejich katolicismus mnohem niterněji než k nám severanům celé křesťanství: a že proto nevíra musí v katolických zemích znamenat něco docela jiného než v zemích protestantských – totiž jakési vzbouření proti duchu rasy, zatímco u nás je spíš návratem k duchu (nebo bezduchosti) rasy. My severané bezpochyby pocházíme z ras barbarických, i co se týče našeho nadání k náboženství: jsme k němu nadáni špatně. Výjimku tvoří asi Keltové, kteří proto na Severu poskytlí křesťanské infekci nejurodnější půdu: – ve Francii se křesťanský ideál, pokud to jen blede slunce Severu dovolilo, dočkal rozkvetu. Jak cizorodé zbožní jsou pro náš vkus ještě i ti poslední francouzští skeptikové, pokud v jejich rodu koluje kapka keltské krve! Jak katolický, jak neněmecky nám zavání sociologie Augus-

* Živoucí typ.

ta Comta s její římskou logikou instinktu! Jak jesuitsky onen roztomilý a chytrý Cicerone z Port-Royalu, Sainte-Beuve, navzdory svému nepřátelství vůči jesuitství! A což teprve Ernest Renan: jak nepřístupně zní nám severanům řeč takového Renana, v němž v každém okamžiku připravuje jakési Nic náboženského napětí jeho duši, v jasnějším smyslu rozkošnickou a pohodlně se uvelebující, o rovnováhu! Opakujeme jednou tyto krásné věty po něm – a kolik zloby a zpučnosti se hned vzedme v odpověď v naší nejspíše méně krásné a tvrdší, totiž němětější duši! – „Disons donc hardiment que la religion est un produit de l'homme normal, que l'homme est le plus dans le vrai quand il est le plus religieux et le plus assuré d'une destinée infinie... C'est quand il est bon qu'il veut que la vertu corresponde à un ordre éternel, c'est quand il contemple les choses d'une manière désintéressée qu'il trouve la mort révoltante et absurde. Comment ne pas supposer que c'est dans ces moments-là, que l'homme voit le mieux?...“ – Tyto věty jsou mým uším a zvyklostem tak velice antipodické, že když jsem na ně narazil, má první zlost k nim přičinila: „La naissance religieuse par excellence!“ – až si je nakonec má poslední zlost dokonce ještě oblibila, tyto věty s jejich na hlavu postavenou pravdou! Je tak lichotivé, tak vyznaménávající mít své vlastní antipody!

49

Na religiozité starých Řeků nejvíce uvádí v úžas ta nespoutaná přikypující vděčnost, která z ní vyzářuje: – je to velmi vznešený druh člověka, jenž takto stojí před přírodou a před životem! –

* Řekněme tedy smělé, že náboženství je produktem normálního člověka, že člověk je nejvíce v pravdě, když je nejvíce zbožný a nejvíce si jist nekončným určením... Právě když je dobrý; chce, aby ctnost odpovídala věčnému řádu, právě když promyšlí věci způsobem nezaujatým, tehdy chápe smrt jako pobuřující a absurdní. Jak bychom mohli nepřepokládat, že v těchto momentech člověk vidí nejlépe...?

** Náboženská pošetilost nejvyššího stupně!

Později, když v Řecku převáží chátra, vzbudí strach i v náboženství; a připravuje se křesťanství. -

50

Vášnivá láska k bohu: existují odrůdy seelské, prostosrdčné a vřravé, jako je Lutherova - celému protestantismu schází jižní delicatezza. Existuje v této vášni i orientální vytržení, jako u nezasloužené omilostněného nebo povýšeného otroka, například u Augustina, jehož gestům a tužbám se urážejícím způsobem nedostává jakékoli vznešenosti. Existuje v ní ženská křehkost a žádostivost, která stydlivě a nevědomě prahne po unio mystica et physica: jako u Madame de Guyon. V mnoha případech vystupuje v dosti podivné variantě jako přestrojená puberta, nějaké dívky či nějakého mladíka; tu a tam dokonce jako hysterie staré panny, i jako její poslední citlivost: - církev ženu už nejednou v takovém případě prohlásila za svatou.

51

Dosud se nejmocnější lidé stále ještě v úctě skláněli před světcem jakožto záhadou sebepřemožení a záměrného posledního odříkání: proč se skláněli? Tušili v něm - a jakoby za otazníkem jeho neudržitého a žalostného zdání - nadřazenou sílu, jež se na takovém přemožení chtěla vyzkoušet, sílu vůle, v níž rozeznali a dokázali s úctou uznat vlastní sílu a slast z panování: cítili něco v sobě, když cítili světce. K tomu přistoupilo, že pohled na světce v nich vzbudil zvědavé podezření: takové nestvirné popírání, taková proti-přirozenost nebude chtěna nadarmo, říkali si a ptali se. Možná že k tomu existuje důvod, neobvyčejně velké nebezpečí, o němž by asketa, díky svým tajným přímluvcům a návštěvníkům, mohl být lépe zpraven? Zkrátka, mocní tohoto světa, se od něho naučili nové bázní, vycítili novou moc, cizího, ještě nepřemoženého nepřitele: - „vůle k moci“ to byla, jež je přiměla stanout před světcem. Museli se ho zeptat -

52

V židovském Starém zákoně, knize o božské spravedlnosti, se vyskytují lidé, věci a řeči v tak velkém stylu, že řecké a indické písemnictví nemá nic, co by se tomu mohlo postavit naroveň. S hrůzou a bázni stojíme před těmito obřími zbytky toho, co člověk kdysi byl, a napadají nás přitom smutné myšlenky o staré Asii a jejím předsunutém poloostrovku Evropy, který by chtěl rozhodně oproti Asii znamenat „pokrok člověka“. Ovšem: kdo je sám jen mdlým, krotkým domácím zvířetem a zná jen potřeby domácích zvířat (jako naši dnešní vzdělanci, spolu s křesťany „vzdělaného“ křesťanství), ten se nad oněmi troskami nemá ani co divit, ani snad dokonce co rmoutit - zalbení ve Starém zákoně je prubířským kamenem „velikosti“ a „malosti“: možná že Nový zákon, kniha milosti, bude přece jen spíš vyhovovat jeho srdci (je v něm notná dávka pravého mdlého a jemného zápalu modlitů a malých duší). Že byl tento Nový zákon, jakési rokoko vkusu v každém ohledu, slepen se Starým zákonem do jedné knihy - jako „bible“, jako „kniha o sobě“: to je snad největší opovržlivost a „hřích proti duchu“, který má literární Evropa na svědomí.

53

Proč dnes ateismus? - „Otec“ v bohu je důkladně vyvrácen; právě tak „soudec“, odměňovatel“. A rovněž tak jeho „svobodná vůle“: on neslyší - a kdyby slyšel, stejně by neuměl pomoci. Nejhorší je, že není zřejmé s to se zřetelně sdělit: je nejasný? - Toto jsem nalezl, dotazuje se a naslouchaje, v mnoha rozhovorech, jako příčiny úpadku evropského theismu; zdá se mi, že náboženský instinkt prožívá sice mohutný růst - že však právě theistické uspokojení s hlubokou nedůvěrou odmítá.

54

Co že to v podstatě činí celá novější filosofie? Od Descarta - a to více ze vzdoru proti němu než na základě jeho postupu - podnikají všichni filosofové atentát na starý pojem duše, pod záštitou kritiky pojmu subjektu a predikátu - to znamená: atentát na základní předpoklad křesťanského učení. Novější filosofie, jakožto skepse v oblasti teorie poznání, je - skrytě či otevřeně - protikřesťanská: ačkoli, řečeno pro jemnější uši, v žádném případě protináboženská. Kdyby se totiž věřilo v „duši“, jako se věřilo v gramatiku a gramatický subjekt: říkalo se, že „já“ je podmiňka, „myslím“ je predikát, a tedy cosi podmiňného - myšlení je činnost, k níž musí být jako příčina myšlen subjekt. Nyní se však zkoušelo, s obdivuhodnou tvrdostí a lstivostí, zda by se nedalo z této sítě uniknout - zda snad není pravdou opak: „myslím“ podmiňka, „já“ podmiňné; „já“ je tedy teprve syntézou, jež je tvorěna myšlením. Řeč chtěl v podstatě dokázat, že ze subjektu nemůže být subjekt dokázán - a objekt rovněž ne: možnost zádné existence subjektu, tedy „duše“, mu asi nebyla vždy cizí, ona myšlenka, která jako filosofie vědány už na zemi kdysi s mohutnou silou vystoupila.

Existuje velký žebřík náboženských krutostí s mnoha příčlemi; ale tři z nich jsou nejdůležitější. Kdysi byli bohu obětováni lidé, možná právě ti, kteří byli nejvíc milováni - sem patří oběti prvoctin všech předevšých náboženství, i oběti císaře Tiberia v Mithrově jeskyni na ostrově Capri, onen nejstrašnější ze všech římských anachronismů. Potom, v morální epoše lidstva, obětoval člověk bohu nejšší instinkty, které měl, svou „přirozenost“, taio slavnostní radost vyzářuje z krutého pohledu askety, nadšeného zastánce „protipřirozeného konečně: co ještě zbylo k obětování? Nebylo třeba nakonec obětovat vše úředně, svatě, hojivě, veškerou naději, veškerou víru ve skrytou harmonii, v budoucí blaženství

a spravedlnost? Nebylo třeba obětovat boha samého a, z krutosti vůči sobě, uctívat kamennou hloupost, tíhu, osud. Nic? Obětovat boha pro Nic - toto paradoxní mystérium poslední krutosti už stalo vyhrazeno pokolení, jež právě přichází: my všichni už něco z toho známe.

Kdo se, jako já, z jakési záhadné toulhy dlouho snažil promyslet pesimismus do hloubky a vymanit ho z napůl křesťanské, napůl německé úzkoprsosti a omezenosti, s níž se v tomto století nakonec představil, a to v podobě Schopenhauerovy filosofie; kdo jednou vskutku nahlédl (a shlédl) asijským a nadasijským okem do nitra způsobu myšlení, jenž ze všech nejvíce popírá svět - mimo dobro a zlo, a nikoli už, jako Buddha a Schopenhauer, zajat a poblouzen morálkou -, tomu se možná právě tím, aniž to vlastně chtěl, otevřely oči pro opačný ideál: pro ideál nejnesponutějšího, nejživějšího a světu nejvíce přitakávajícího člověka, který nejen že se vyrovnal a naučil žít s tím, co bylo a je, nýbrž to vše tak, jak to bylo a je, zase chce mít, po celou věčnost, nenasytně volaje da capo, nejen sám sobě, nýbrž celému kusu a celé té hře, a nejen hře, nýbrž v podstatě tomu, kdo právě tuto hru potřebuje - a potřebnou ji činí: protože stále znovu potřebuje sebe - a potřebným se činí - Jakže? Nebyl by to snad - circulus vitiosus deus?

57

Se silou duchovního pohledu a náhledu roste dálka a jakoby prostor kolem člověka: jeho svět se prohlubuje, na dohled jsou stále nové hvězdy, stále nové záhady a obrazy. Možná bylo vše, čím oko ducha cvičilo ostří a hloubku svého pohledu, právě jen podnětem k jeho cvičení, věci hry, něčím pro děti a dětské hlavy. Možná že se nám jednou budou ty nejslavnější pojmy, o něž se nejvíce bojovalo a pro něž se nejvíce trpělo, pojmy „bůh“

a, hřích, jevit stejně málo důležité jako starému muži dětská hračka a dětská bolísta - a možná pak bude „starý člověk“ potřebovat zas jiné hračky a jiné bolesti - jsa pořád ještě dost dítětem, věčným dítětem!

58

Zdalipak si někdo všiml, do jaké míry je k životu ve vlastním smyslu náboženská (a také k jeho oblibené mikroskopické činnosti sebezkoumání a rovněž k oné jemné mírné odevzdanosti, jež se nazývá „modlitbou“ a jež je neustálou připraveností pro „příchod boží“) zapotřebí vnější zahálky nebo poloviční zahálky. mám na mysli zahálku s dobrým svědomím, o jakživa, rodové, nepodobnou aristokratickému pocitu, že řáde zneovězije - totiž čini duši a tělo nízkými? A že tudíž moderní hloučká, čas vpravduňující, na sebe pyšná, hloupě pyšná pracovitost víc než vše ostatní vychovává a připravuje právě k „nevěření“? Mezi těmi, kdo například teď v Německu žijí stranou náboženství, nacházím lidi všemožného druhu a původu „volnomyšlenkářského“, především však většinu takových, jimž pracovitost, z. pokolení na pokolení, rozkládala náboženská instinkty: takže už vůbec nevědí, k čemu jsou náboženství dobrá, a pouze registrují s jakými tupým údivem jejich přítomnost ve světě. Cítí se s dostatek zaneprázdnění, tito dobří lidé, ať už svými obchody, ať už svými zábavami, nemluvě vůbec o „vlasti“ a novinách a „rodinných povinnostech“: zdá se, že pro náboženství nemají vůbec čas, zvláště když jim navíc zůstává nejasné, zda přitom jde o další obchod nebo další zábavu - neboť není možné, říkají si, aby člověk chodil do kostela jen proto, aby si kazil dobrou náladu. Nejsou nepřáteli náboženských zvyklostí; požaduje-li se v určitých případech, dejme tomu ze strany státu, účast na takových zvyklostech, pak činí, co se žádá, jako činí tak mnohé - s trpělivou a skromnou vážností a bez přílišné zvědavosti a nechuti: žijí právě příliš stranou a mimo, než aby u sebe pocitovali v těchto věcech potřebu třeba jen nějakého Pro

či Proti. K těmto lhostejným patří dnes větší část německých protestantů středních vrstev, zvláště ve velkých pracovitých centrech obchodu a dopravy; právě tak větší část pracovitých učenců a celé to univerzitní příslušensví (vyjma theologů, jejichž bytí a možnost být zadává psychologovi stále více a stále rafinovanějších hádanek k luštění). Zbožní nebo i jen církevní lidé si jen zřídka dokáží učinit představu o tom, *kolik* dobré vůle, ba dalo by se říci svěvolné vůle je teď třeba k tomu, aby nějaký německý učenec vzal problém náboženství vážně; celé jeho řemeslo (a, jak řečeno, řemeslná pracovitost, k níž ho zavazuje jeho moderní svědomí) ho ve vztahu k náboženství vede k nadřazenému, takřka dobrotvému veselí, do něhož se občas míší lehké pohrdání, namířené proti „nečistotnosti“ ducha, již předpokládá všude tam, kde se člověk ještě hlásí k církvi. Učenci se daří teprve s pomocí historie (tedy *několik* na základě osobní zkušenosti) dospět vůči náboženství, k jakési uctivé vážnosti a jistému pláchnutému ohledu; avšak i když svůj pocit pozvedne dokonce až k vděčnosti vůči nim, pak se svou osobou nepřiblížil ještě ani o krok tomu, co dosud existuje jako církev nebo zbožnost: spíše naopak. Praktická lhostejnost vůči náboženským věcem, do níž se narodil a v níž byl vychován, u něho obvykle sublimuje v opatrnost a čistotnost, která se dotyku s náboženskými lidmi a věcmi straní; a může to být právě hloubka jeho tolerance a lidskosti, která mu velí vyhýbat se tomu jemnému stavu tísne, jež s sebou nese samo tolerování - Každá doba má svůj vlastní božský způsob naivoty, jehož vynalezení jí mohou jiné velké závidět: a kolik naivoty, účtyhodné, dětinské a bezmezne neohrabané naivoty spočívá v této nadřazené víře učencově, v dobrém svědomí jeho tolerance, v nic netušící prostinké jistotě, s níž jeho instinkt přistupuje k náboženskému člověku jako k méněcennému a nižšímu typu, jež on sám daleko, *výsoce* přerostl - on, ten drobný vypínavý vulgární trpaslík, ten plný a čiperný dělník a řemeslník „idejí“, „moderních idejí“!

59
Kdo pohlédl hluboko do světa, zajisté uhodne, jaká je v-tem moudrost, že jsou lidé povreáni. Je to jejich zachovný instinkt, který je učí být letnými, lehkými a falešnými. Tu a tam narazíme na vášnivě a přehnaně uctívání „čistých forem“, u filozofů i umělců: nechť nikdo nepochybuje, že kdokoli má takto započtení kultu povrchu, někdy v životě nešťastně sáhl pod něj. Možná že dokonce existuje mezi těmito popálenými dětmi, rodilými umělci, kteří potěšení ze života nacházejí už jen v záměru falšovat jeho obraz (v jakési dlouhodobé mstě na životě), ještě i hierarchický řád: mír-ru, do jaké jsou životem znechuceni, bylo by možné vyčist z toho, nakolik si přejí vidět jeho obraz zfalšovaný, zředěný, odsvětštěný, zbožštěný – homines religiosi bychom mohli počítat mezi umělce, jako jejich nejvyšší stupeň. Je to hluboký podezíravý strach z nevyčerpání pesimismu, který nutí celá tisícletí, aby se zuby nechy zařala do náboženské interpretace bytí: strach onoho in-stinktu, který tuší, že by se pravdy mohl člověk zmocnit příliš brzy, dříve než bude dost silný, dost tvrdý, dost umělcem... Zbožnost a „život v bohu“ by se z tohoto pohledu jevíly jako nejjemnější a poslední výplod strachu z pravdy, jako umělcovo vytržení a opo-jení nad nejdůležitějším ze všech podrodů, jako vůle k obrácení pravdy, k nepravdě za každou cenu. Možná že doposud neexistoval silnější prostředek ke zkrášlení člověka samého než právě zbož-nost: díky ní se člověk může stát tak velmi umělním, povrchem, hrou barev, dobrotou, že při pohledu na něho už netrpíme.

60

Milovat člověka kvůli bohu – to byl doposud nejvznešenější a nejočeklejší cit, jehož bylo mezi lidmi dosaženo. Ze lásky k člo-věku bez nějakého posvěcujícího postanního úmyslu je jen další hlouposti a zvrátockosti nativ, že sklon k této lásce k člověku musí brát svou míru, svou jemnost, své zrnko soli a prášek ambry tepr-ve z nějakého vyššího sklonu: – ať už byl člověk, který toto pocítil

a „zažil“ ponejprv, jakýkoli, ať se mu jazyk jakkoli zadřhl, když se pokusil takovou křehkost vyjádřit, budíž nám po všechny časy svatý a ctnodný jako ten, kdo dosud nejvýše vzklél a nejkrásněji zbloudil!

61

Filozof, jak my mu rozumíme, my svobodní duchové, jako člo-vek nejobsaňhlejší odpovědnosti, kterou jeho svědomí přejímá za celkový vývoj člověka: tento filozof bude používat náboženství ke svému šlechtitelskému a výchovnému dílu, stejně jako použije existující politické a hospodářské podmínky. Vybírající, pěstící, to vždy znamená právě tak ničící jako tvůrčí a formující vliv, který může být vykonáván za pomoci náboženství, je podle druhu lidí, kteří jsou vystaveni jeho kouzlu a ochraně vždy několikery a roz-dílný. Pro silné, nezávislé, k rozkazování připravené a předurče-né, v nichž se ztělesnil rozum a umění vládnoucí rasy, je nábožen-ství jen dalším prostředkem, jak překonávat odpor, aby bylo možno vládnout: jako pouto, které společně váže vládcu a podda-né, prozrazující svědomí poddaných, jejich nejskrýtejší a nejniternější nitro, jež by rádo uniklo poslušnosti, a vydávající je panovní-kům; a pokud se jednotlivé povahy takového vznešeného původu pro svou vysokou duchovnost přikloní k skrytějšímu a rozjima-vějšímu životu a ponechají si jen ten nejjemnější způsob vládnutí (přes zvolené učedníky nebo řádové bratry), může být nábožen-ství použito dokonce jako prostředku, jak si zajistit klid od hluku a námahy brubřáho vládnutí a čistotu od nevybnušlelé špiny veške-tého provozování politiky. To uměli například brahmáni: pomocí náboženské organizace si udělili moc jmenovat národu jeho pa-novníky, zatímco se sami drželi a cítili stranou a vně, jako lidé vyšších a nadpanovníckých úkolů. Mezitím poskytuje nábožen-ství návod a příležitost i části ovládaných, aby se připravili na budoucí panování a rozkazování, totiž oněm pozvolna nastupují-cím třídám a stavům, v nichž, díky šťastným manželským zvykům,

se stáje více vzmáhá chut' a síla vůle, vůle k sebeovládání – jim náboženství nabízí sdosatek podniknutí a pokušení, aby nastoupili cestu k vyšší duchovnosti, aby vyzkoušeli pocity velkého sebepokonání, mlčení a osamění: asketismus a puritánský jsou takřka nepostradatelnými výchovnými a zušlechťujícími prostředky, chce-li některá rasa vystoupit nad svůj původ z chátry a propřevcovává-li se k budoucímu panování. Obyčejným lidem konečně, omě naprosté většině, která je určena k službě a k obecnému prospěchu, a jen potud smí být, dává náboženství necennitelnou spokojenost s vlastním stavem a druhem, mnohonásobný mír srdce, zušlechťení poslušnosti, ještě jedno společné štěstí a utření se sobě rovnými a cosi ze slávy a krásy, jakési ospravedlnění celé té všednosti, nízkosti, polozvířecí chudoby jejich duše. Náboženství a náboženská významnost života ozářují takové věčné soužené lidi slunečným odleskem a činí jim dokonce pohled na sebe samé snesitelný, působí tak, jako působivá epikurejská filosofie na trpící vyššího řádu, osvětlivě, způsobem, který zjemňuje, který jakoby *využívá* utrpení, a nakonec je dokonce povyšuje na svatě a ospravedlňuje. Možná že na křesťanství a buddhismu není nic tak účelného jako jejich umění naučit ještě i ty nejnížší, aby se zbožnosti postavili do zdánlivě vyššího řádu věci a tím si podřídili schopnost vytrvat ve skutečném řádu, uvnitř něhož žijí dosti tvrdě a v němž je právě této tvrdosti zapotřebí!

62

A nakonec ovšem, abychom takovým náboženstvím vystavili i, protučet a vynесли na světlo jejich špatnost a nesmírnou nebezpečnost: – vždy se krutě a strašlivě vynasí, když náboženství vládnou nikoli jako výchovný a zušlechťující prostředek rukou filosofa, nýbrž sama za sebe a *směřemě*, když chtějí sama být posledními účely, a nikoli prostředky vedle druhých prostředků. U lidí právě tak jako u každého jiného zvířecího druhu existuje přemíra vydařených, nemocných, zrudných, neduživých, nutně trpících: vy-

dařené případy jsou i u člověka vždy výjimkou, ba dokonce s ohledem na to, že člověk je ještě neustálým zvířetem, výjimkou vzácnou. A ještě hůř: čím vyššího druhu je typus, jež člověk představuje, tím více ještě stoupá nepravděpodobnost, že by se *vydařil*: náhoda, zákon nemyšlu v celkovém hospodářství lidstva projevuje své ničivé účinky nejlhonněji na vyšších lidech, jejichž životní podmínky jsou křehké, komplikované a jen těžce vypočítatelné. Jak se tedy chovají obě jmenovaná největší náboženství k této *přemíře* vydařených případů? Pokouší se uchovat udržet při životě vše, co se jen nějak udržet dá, dokonce se o ně zasnádně zasnazují, jakožto náboženství pro trpící, dávají za pravdu všem těm, kdo životem-straďají jako nemocí, a chtěla by prosadit, aby každé jiné vnímání života platilo za nepravdivé a bylo nemožné. A být bychom byli v pokušení této ohleduplné a uchovávací péči, pokud vedle všech ostatních platí a platila i tomu nejvyššímu, dosud téměř vždy i nejvíce trpícímu typu člověka, přisuzovat sebevysší význam: v celkovém zúčtování parí dosavadní totiž *směrné* náboženství k hlavním příčinám jež typus „člověk“ držely na nižším stupni – uchovávaly příliš mnoho z toho, co mělo zaniknout. Musíme jim být vděční za nedocentitelné služby: a kdo je dosti bohat vědeckostí, aby nezchudl tvář v tvář všemu tomu, co „duchovní lidé“ křesťanství vykonali pro Evropu! A přece, když dávali trpícím útěchu, utlačovaným a zoufalým odvahy, nesamostatným hůl a oporu a lákali vnitřně rozložené a zvláště ze společnosti do klášterů a duševních kázní: co kromě toho museli ještě vykonat, aby mohli s dobrým svědomím takto zásadně pracovat na udržování všeho nemocného a trpícího, to znamená vsádku a vpravdě na každém evropské rasy? Všechny hodnoty postavte *na hlavu* – to museli! A zlomit silně jedince, nahodit velké nádhře, zpochybňt štěstí v kráse, ohnout vše samostatné, mužné, dobovateľské, panovačné, všechny instinkty, jež jsou vlastní nejvyššímu a nejvydařenějšímu typu „člověk“, v nejistotu, v nouzi svědomí, v sebeničení, ba celou lásku k pozemskosti a k panování nad

zemí převrátit v nenávisť vůči zemi a všemu pozemskému – to si dala církev za úkol a musela si to dát za úkol, až konečně v jejím hodnocení splynulo „odsvětštění“, „ztráta smyslovosti“ a „vyšší člověk“ v jeden poct. Pokud bychom byli s to přehlédnout vysněvácým a neúčasným okem epikurejského boha tu podivně bolestnou a právě tak drsnou jako citlivou komedii evropského křesťanství, myslím, že bychom se nepřestali divit a smát: což to nevypadá tak, jako by po osmnáct staletí nad Evropou panovala jedna vůle – učinit z člověka sublimní nedochůdce? Kdo by však k tomuto takřka světovládnému zohavění a zakrnění člověka, jakým je křesťanský Evropan (Pascal například), přistoupil s opačnou potřebou, ne už epikurejsky, ale s jakýmsi božským kladrivem v ruce, nemusel by snad pln hněvu, soucitu a zděšení vykřiknout: „Ach vy trulanti, vy osobiví soucivní trulanti, co jste to natropili! Byla to snad práce pro vaše ruce? Jak jste mi můj nejtřásnější kámen zpackali a zhudatili! Co vy jste si z něho vzali!“ – Chtěl jsem říci: křesťanství bylo dosud nejnosudnějším výrazem sebepřeceňující pýchy. Lidé, ne dost silní a tvrdí, aby směli jako umělci tvořit na člověku; lidé, ne dost silní a dalekozrací, aby, se vznešeným sebe-překonáním, nechali platit a vládnout zjevný zákon tisícinásobného nezdaření a ztroskotání; lidé ne dost vznešení, aby spatřili bezmezně odlišné postavení, propast v hierarchii mezi člověkem a člověkem: takoví lidé, se svým „rovni před bohem“, vládlí dosud nad osudem Evropy, až byla konečně vypěstována zmenšená, taktka směšná odrůda, stádní zvíře, cosi dobrostředního, neduživého a průměrného, dnešní Evropan...

HLAVA ČTVRTÁ: VÝROKY A MEZIHRY

63 Kdo je bytostně učitel, bere všechny věci vážně jen s ohledem na své žáky – dokonce i sebe sama.

64 „Poznání pro poznání“ – to je poslední léčka, kterou nám chystá morálka: tím se do ní člověk ještě jednou důkladně zaplete.

65 Poznání by nás lákalo velmi málo, kdyby na cestě k němu nebylo třeba překonávat tolik studu.

65 a Nejméně poctivý je člověk vůči svému bohu: ten *nesmí* hřešit!

66 Sklon snižovat se, nechat se okrádat, obelhávat a vykořisťovat by mohl být výrazem studu boha mezi lidmi.

67 Láska k jednomu je barbarství: neboť se děje na úkor všech ostatních. Láska k bohu.

68 „To jsem udělal já,“ říká má paměť. „To jsem nemohl udělat já,“ říká má hrdost a zůstává neoblomná. Nakonec – paměť ustoupí.